

Н.В. Кондратюк, викладач
Харківський національний університет ім. В.В. Докучаєва

КОНЦЕНТРАЦІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СОНЯШНИКУ

Постановка проблеми. Важливою умовою вискооефективного конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є оптимальні за розміром підприємства та їх підрозділи при раціональній галузевій та організаційній структурах виробництва.

В нашій країні розміри сільськогосподарських підприємств формувалися під впливом різноманітних факторів: політичних, економічних, природних і соціальних. Однак ефект масштабу не аналізувався і не планувався. Сьогодні виникла необхідність вивчення впливу розмірів господарств на ефективність виробництва з метою обґрунтування найбільш ефективного рівня господарської та внутрішньогосподарської концентрації та розмірів виробництва в сільськогосподарських підприємствах різних типів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням оптимізації рівня концентрації та розміру виробництва займалися чимало економістів-аграрників. Зокрема видатний російський вчений професор О. Чаянов відзначав, що немає потреби доводити переваги крупного виробництва над дрібним. Дане питання давно вирішене на користь крупного підприємства. Однак, якщо в промисловості крупні форми виробництва легко пригнічували дрібні, то в землеробстві необхідна концентрація неможлива, оскільки сама природа сільськогосподарського виробництва обмежує його укрупнення [1]. Дослідженням теоретичних і практичних аспектів концентрації сільськогосподарського виробництва займаються багато науковців, зокрема відомі вітчизняні вчені-економісти: В.Я. Амбросов, В.Г. Андрійчук, С.В. Мочерний та багато ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження питання концентрації сільськогосподарського виробництва та її вплив на ефективність виробництва соняшнику.

Виклад основного матеріалу. Концентрація сільськогосподарського виробництва характеризується зосередженням земельних ресурсів, виробничих засобів, праці, обсягів виробництва в масштабі, що визначає рівень соціально-економічної ефективності [2].

Концентрація виробництва значно впливає на його ефективність. З її зростанням підвищується рівень важливих економічних показників господарської діяльності підприємств за рахунок позитивної дії фактора масштабів виробництва. І все ж підвищення рівня концентрації виробництва позитивно впливає на економіку лише до певної межі, перехід за яку призводить до зниження ефективності. В надмірно великих підприємствах ускладнюється процес управління виробництвом, зростають транспортні витрати, погіршується контроль за якістю виконання робіт і дотриманням технології. Протидіючим фактором надмірної концентрації є і екологічні вимоги. Тому важливою є проблема досягнення оптимального рівня концентрації виробництва, розв'язання якої в кінцевому рахунку зводиться до визначення раціональних розмірів аграрних підприємств різної спеціалізації з урахуванням їх юридичного статусу і вітчизняних зональних особливостей [3].

Проблеми концентрації є одними з визначальних з точки зору впливу на ефективність витрат. Для перевірки цієї класичної тези було здійснено кілька групувань за розмірами підприємств.

Аналіз оцінки впливу розміру посівних площ, зайнятих соняшником на ефективність його виробництва дозволяє відзначити наступні закономірності. Найбільша урожайність соняшнику (26,3 ц/га) була в групі з посівною площею 401-600 га. Також висока урожайність мала місце в сусідній групі з посівною площею 301-400 га (26,1 ц/га). В інших групах вона трохи знижувалася і в останній (з посівною площею понад 1200 га) склала 18,9 ц/га. Фактично, урожайність останньої групи майже співпадає з урожайністю першої (18,1 ц/га), а середня посівна площа дорівнює 40 га (табл. 1).

Тобто, з точки зору врожайності ситуація на протилежних позиціях цієї сукупності виявилася схожою. Це говорить про те, що незважаючи на значну різницю в посівних площах технологічні можливості щодо ведення інтенсивного виробництва в обох групах були відносно обмежені. Саме в цих групах господарств виробничі витрати на 1 га посівних площ були найменшими та дорівнювали відповідно 4248 грн на 1 га в першій групі та 4188 грн на 1 га в останній групі при середній величині витрат в Харківській області в 2012 р. на рівні 4528 грн/га. Таким чином, в першій групі господарств з мінімальною посівною площею низька інтенсивність виробництва, яка перш за все пов'язана з відсутністю технологічних можливостей. В останній групі підприємств мова йде про системне порушення агротехнологічних норм і масовий посів соняшнику з мінімальним технологічним втручанням в даний процес.

**1. Вплив розміру площі, з якої зібрано урожай соняшнику
на показники ефективності його виробництва
у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2012 р.**

Група підприємств за площею соняшнику, га		Кількість підприємств, од.	Площа соняшнику на 1 підприємство, га	Урожайність, ц/га	Виробничі витрати на 1 га, грн	Витрати насіння на 1 га, грн	Витрати добрив на 1 га, грн	Виробнича собівартість 1 ц, грн	Ціна реалізації 1 ц, грн	Вихід товарної продукції з 1 га, грн	Прибуток (збиток) на 1 га, грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
I	до 50	11	40	18,1	4248	698	648	235,09	334,36	6042	1855	44,3
II	51-100	49	78	21,8	4427	635	418	203,32	336,05	7317	2401	48,8
III	101-200	65	151	25,8	5254	751	696	203,65	352,41	9092	3669	67,7
IV	201-300	60	260	23,2	4264	696	476	184,05	352,82	8174	3820	87,7
V	301-400	60	352	26,1	5104	696	741	195,26	356,61	9322	3848	70,3
VI	401-600	75	492	26,3	4627	754	685	175,69	353,21	9301	4242	83,9
VII	601-800	45	705	24,4	4563	682	722	187,30	353,50	8613	3347	63,6
VIII	801-1000	35	907	25,3	5112	1027	747	201,88	358,78	9085	3412	60,1
IX	1001-1200	22	1095	23,0	4529	591	599	197,13	356,67	8194	3489	74,2
X	понад 1200	45	2472	18,9	4188	521	626	221,05	356,44	6753	2082	44,6
У середньому по сукупності		467	613	22,6	4529	662,9	655	200,61	355,26	8019	3062	61,8

Джерело: розраховано автором за даними ф. № 50 с.-г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Харківської області»

За статтями витрат насіння та добрив на 1 га виділяється група з посівною площею 801-1000 га. В цій групі витрати були найбільшими. В останніх двох групах величина витрат на насіння та добрива була найменшою. Тобто, знову маємо ситуацію, коли великі підприємства при виробництві соняшнику зловживають технологіями, економлячи саме на тих статтях витрат, які повинні відновлювати родючість ґрунту та забезпечувати високу урожайність соняшнику через якісне насіння.

Нарешті, останні два показники – прибуток на 1 га та рентабельність виробництва – свідчать про кінцеві результати ефективності. В даному випадку найбільш прибутковою виявилася шоста група з розміром посівних площ 401-600 га. В цій групі величина прибутку на 1 га дорівнює 4242 грн, а рівень рентабельності – 83,9 %. В останній групі, де

рентабельність була однією з найнижчих (44,6 %), рівень прибутку на 1 га склав лише 2081 грн. Це суттєва різниця з вищенаведеною групою.

Одним з елементів, який характеризує концентрацію виробництва є величина валових зборів соняшнику (табл. 2). В даному випадку аналіз має сенс тому, що валові збори характеризують не тільки розміри підприємства, а в значній мірі і рівень інтенсивності, оскільки вони пов'язані з рівнем урожайності культур. Дійсно, отримані дані свідчать про те, що до величини валових зборів 20 тис ц має місце чітка тенденція до зростання урожайності культур.

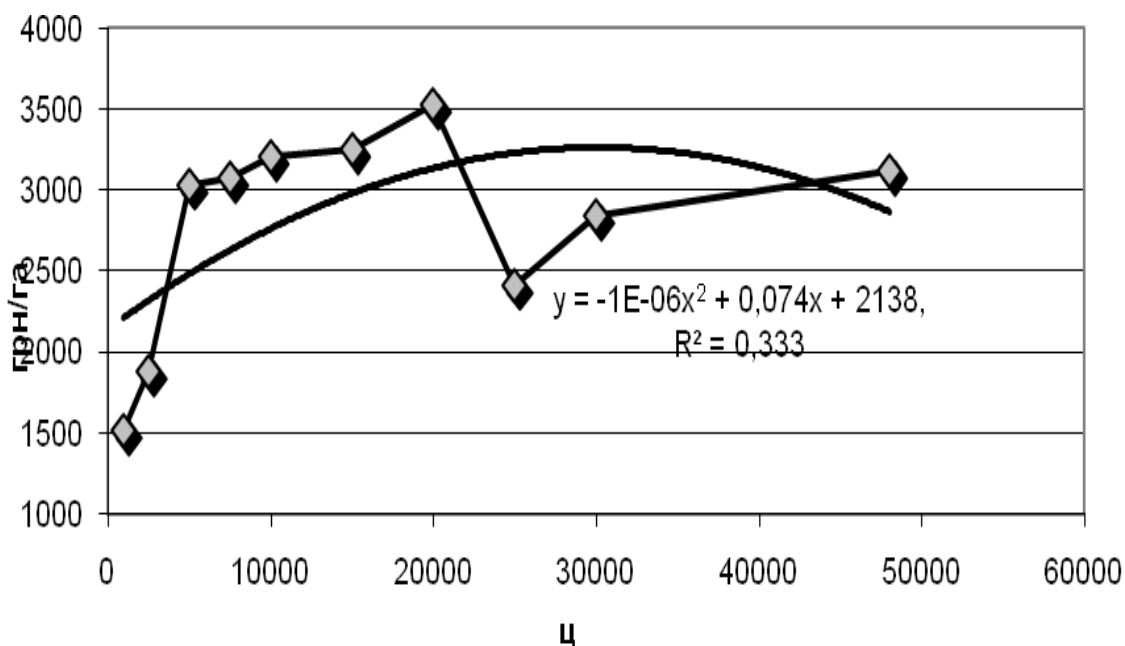
2. Вплив розміру валового збору соняшнику на показники ефективності його виробництва у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 2012 р.

Групи підприємств за валовим збором соняшнику, ц.		Кількість підприємств, од.	Валовий збір на 1 підприємство, ц	Урожайність, ц/га	Виробничі витрати на 1 га, грн.	Витрати насіння на 1 га, грн.	Витрати добрив на 1 га, грн.	Виробнича собівартість 1 ц, грн.	Ціна реалізації 1 ц, грн.	Прибуток (збиток) на 1 га, грн.	Рівень рентабельності (збитковості), %
I	до 1000	20	688	12,2	2871	415	218	236,28	327,70	1513	61,3
II	1001-2500	47	1685	17,4	3638	489	427	209,45	340,07	1885	46,9
III	2501-5000	71	3672	20,3	4048	555	469	199,32	359,52	3037	71,2
IV	5001-7500	57	6269	20,1	3992	631	460	198,40	347,43	3071	78,4
V	7501-10000	53	8694	21,8	4311	622	578	198,03	355,91	3210	70,7
VI	10001-15000	80	12503	23,6	4601	681	630	194,91	350,94	3248	64,5
VII	15001-20000	43	17035	23,0	4294	580	594	186,59	363,09	3524	72,9
VIII	20001-25000	29	22331	19,5	4121	644	642	210,93	355,15	2418	53,5
IX	25001-30000	16	27975	18,8	3338	672	646	177,23	353,26	2838	74,4
X	понад 30000	51	48379	25,2	5269	726	785	209,06	356,42	3122	53,3
У середньому по сукупності		467	13848	22,6	4529	662,9	655	200,61	355,26	3062	61,8

Джерело: розраховано автором за даними ф. № 50 с.-г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Харківської області».

Однак потім виявляються дві групи з валовими зборами 20,1-25 та 25,1-30 тис ц, в яких середня урожайність була значно нижчою, ніж в попередніх групах. І лише в останній групі з рівнем валового збору більше 30 тис ц урожайність виявилася найвищою серед цієї сукупності. До речі, саме в останній групі з найбільшим валовим збором має місце і найбільша величина витрат на 1 га посівної площі та, відповідно, один з найбільших виходів товарної продукції. Найбільша величина прибутку була отримана в групі з валовим збором 15,1-20 тис ц.

Ця ж група характеризується одним з найвищих рівнів рентабельності (72,9 %). В той же час в групі з найменшим валовим збором (до 1000 ц) величина прибутку дорівнювала лише 1513 грн на 1 га, а рівень рентабельності – 61 %. В останній групі величина прибутку складала 3121,9 грн/га, а рентабельності 53,3 %. Залежність між величиною валового збору та величиною прибутку на 1 га наведена на рисунку.

Залежність між валовим збором та величиною прибутку на 1 га соняшнику в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2012 р. (згруповані дані)

Рівняння функції параболі другого порядку свідчить про те, що ця залежність має максимальне значення, яке приблизно співпадає з виділеною групою. Виходячи з величини валового збору та урожайності в цій групі можемо розрахувати середню площу посіву соняшнику в підприємствах. Вона буде рівною 740,6 га. Ця величина наближає нас до

групи підприємств, яка була попередньо відмічена в табл. 2. Хоча все ж має місце незначне розходження. Раніше найбільш ефективною групою підприємств відзначалася група з посівною площею 400-600 га. Це є свідченням того, що в виділених групах вплив фактору розміру за посівною площею на ефективність виробництва не завжди співпадає з впливом фактору розміру підприємств за валовим збором. Хоча ці сукупності представлені одними й тими ж підприємствами, виявлена розбіжність може свідчити про різні критерії ефективності фактору розмірів. Те, що між цими двома групами є розбіжності за величиною прибутку було перевірено з допомогою t-аналізу з вірогідністю 0,05 аналіз засвідчив, що розбіжності в групах підприємств за величиною прибутку на 1 га були не випадкові.

Соняшник є особливою культурою з точки зору спеціалізації підприємств. У відповідності до Постанови Кабінету Міністрів № 164 від 11.02.2010 р. «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівоzmінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» питома вага соняшнику в структурі посівних площ лісостепової зони повинна складати 5-10 % [4, 5]. Але це, безумовно не знімає самої проблеми оцінки ефективності впливу спеціалізації при виробництві соняшнику на рівень його ефективності.

В даному випадку в якості критерію була обрана величина питомої ваги соняшнику в структурі товарної продукції рослинництва. Результати групування наведені в табл. 3.

Всі 467 підприємств, які в структурі товарної продукції мали соняшник були розподілені на 10 груп з рівнем спеціалізації від 10 до 100 %.

Хочеться звернути увагу на те, що рівень спеціалізації не здійснює суттєвого впливу або швидше не обумовлюється площею соняшнику, яка в середньому припадає на 1 господарство. Так, найбільша площа (912 га) виявилася в третій групі з питомою вагою соняшнику в структурі товарної продукції рослинництва 20,1-30 %. В той же час, коли в групі з найбільшим рівнем спеціалізації (91-100 %) середня площа становила 358 га. Урожайність зростає поступово від групи до групи і досягає свого максимуму в останніх двох групах з найбільшим рівнем спеціалізації. Найвищий рівень інтенсивності виробництва мав місце в групі з питомою вагою соняшнику 81-90 %. Але з позиції витрат добрив найбільша інтенсивність відмічається в останній групі.

3. Групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за питомою вагою соняшнику в обсягах товарної продукції рослинництва, 2012 р.

Група підприємств за питомою вагою соняшнику, %	Кількість підприємств, од.	Питома вага соняшнику на 1 підприємство, га	Площа соняшнику на 1 підприємство, га	Урожайність, ц/га	Виробничі витрати на 1 га, грн.	Витрати насіння на 1 га, грн.	Витрати добрив на 1 га, грн.	Виробнича собівартість 1 ц, грн.	Вихід товарної продукції з 1 га, грн.	Прибуток (збиток) на 1 га, грн.	Рівень рентабельності (збитковості), %
I до 10,0	8	3,7	338	22,9	4592	755	500	200,61	8268	3444	71,4
II 10,1-20,0	24	14,8	512	19,4	4150	518	397	213,52	6612	1442	27,9
III 20,1-30,0	55	24,8	912	19,2	4243	531	702	221,51	6906	2621	61,2
IV 30,1-40,0	73	34,7	671	19,5	4098	521	542	210,20	6716	2246	50,2
V 40,1-50,0	84	45,1	526	22,9	4498	662	554	196,24	8273	3245	64,5
VI 50,1-60,0	79	54,3	550	24,8	4814	755	720	194,08	8817	3307	60,0
VII 60,1-70,0	66	64,5	681	24,5	4687	800	789	191,16	8791	3415	63,5
VIII 70,1-80,0	45	73,9	504	25,8	5093	782	656	197,19	9104	3873	74,0
IX 80,1-90,0	18	85,1	650	27,8	5322	848	697	191,14	9723	4021	70,5
X 90,1-100,0	15	94,7	358	27,2	4464	686	1028	163,97	9741	4414	82,9
У середньому по сукупності	467	42,6	613	22,6	4529	662,9	655	200,61	8019	3062	61,8

Джерело: розраховано автором за даними ф. № 50 с.-г. «Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств Харківської області»»

Також необхідно звернути увагу на те, що починаючи з групи з питомою вагою соняшнику 41 % і більше ми не маємо суттєвого нарощення виходу товарної продукції. В той же час величина прибутку доволі чітко зростає від групи до групи (за виключенням першої групи). Це є свідченням існування економічного механізму, який змушує підприємства обирати в якості провідної культури соняшник і спеціалізуватися саме на його виробництві. Однак проблема полягає в тому, що соняшник спричиняє значну втрату поживних речовин. Фактично витрати і рентабельність, які відзначаються нами при аналізі табл. 3 не зовсім об'єктивно оцінюють реальні витрати, оскільки не враховують витрат, пов'язаних з екологічною складовою виробництва соняшнику. Крім того, порушення структури посівних площ не може позитивно

вплинути на ефективність виробництва культур сівообігу, які будуть вирощуватися після соняшнику.

Висновок. Завдяки концентрації виробництва підприємство спроможне вживати різних заходів, які спрямовані на зростання родючості ґрунту, захист його від водної та вітрової ерозії, впроваджувати прогресивні системи ведення сільського господарства, енергоощадні технології. Проте цього можна досягти за умови дотримання оптимальних розмірів підприємства. Адже відомо, що надмірна концентрація призводить до перенасиченості посівами соняшнику, а це, в свою чергу, зумовлює деградацію та виснаження ґрунту, появу хвороб і шкідників сільськогосподарських культур. З іншого – надмірне укрупнення спричиняє нераціональне перевезення вантажів, зростання транспортних витрат, ускладнює управління підприємством.

Бібліографічний список: 1. Концентрация сельскохозяйственного производства [Электронный ресурс] / Экономический портал. – Режим доступа: <http://institutiones.com/agroindustrial/150-2008-06-12-19-45-45.html>. 2. Економіка підприємств: підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В. Черевко, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик. – К., 2010. ³ Чаянов А.В. Оптимальные размеры сельскохозяйственных предприятий / А.В. Чаянов. – М.: Новая деревня, 1924. – С. 59–60. 4. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2010 р. № 164. – Режим доступу: zakon4.rada.go.ua/laws/show/164-2010n; 5. Позняк В. Структура посівів / В. Позняк // Агробізнес сьогодні. – 2011. – № 10 (209). – С. 45.

Кондратюк Н.В. Концентрация как фактор формирования эффективности производства подсолнечника. Исследованы содержание и особенности научных основ концентрации сельскохозяйственного производства. Осуществлен анализ зависимости эффективности производства подсолнечника от уровня концентрации производства со статистическим доказательством сущности расхождений между разными группами предприятий по разным критериям концентрации.

Kondratyuk N. Concentration as a factor of formation of production efficiency sunflower. The content and peculiarities of the scientific basis of agriculture concentration is investigated. The analysis of dependence of efficiency of production of sunflower is carried out from the level of concentration of production with the statistical leading to of importance of divergences between the different groups of enterprises on the different criteria of concentration.

